

Т. І. ТАРАХОНІЧ

*Тетяна Іванівна Тарахонич, кандидат
юридичних наук, доцент Київського універ-
ситету права НАН України*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Світові глобалізаційні та трансформаційні процеси, розбудова засад правової, демократичної держави, формування національної правової системи, обумовлюють необхідність поглиблення концептуальних засад теорії правового регулювання. Важливе місце в даному процесі належить методології дослідження, яка займає важливе місце в процесі пізнання.

Окремі аспекти методології дослідження порушувались у радянській та пострадянській науковій літературі, про що свідчать праці В. Д. Бабкіна, С. Д. Гусарева, Д. А. Керімова, М. І. Козюбри, Р. Лукича, А. Д. Машкова, Н. Н. Тарасова, О. Д. Тихомірова, В. М. Сирих, В. М. Селіванова, Л. В. Петрової, Г. І. Рузавіна, Р. Циппеліуса тощо¹. На жаль, до теперішнього часу не розроблено науково обґрунтованої методології дослідження правового регулювання, яка б дозволила систематизувати різні підходи щодо поняття правового регулювання, його особливостей, взаємодії із суміжними правовими категоріями. Зазначене свідчить про актуальність, багатоаспектність та важливість для процесу наукового пізнання обраної теми дослідження.

Метою даної статті є осмислення теоретичних та методологічних засад правового регулювання та отримання об'єктивних знань щодо даної категорії.

Методологія науки починає формуватися у другій половині XIX ст.

У наукознавстві методологія розуміється як теоретична основа та способи організації пізнавального процесу, що характеризують пізнання з погляду його загальних форм, можливостей пізнавальних засобів та механізмів, які зумовлюють логічну послідовність наукового дослідження².

Предметом методології є вивчення тих методів, засобів та прийомів, за допомогою яких набуваються та обґрунтовуються нові знання в науці. Зазначене надає можливість виокремити в методології науки динамічний та статичний аспект аналізу. Динамічний аспект пов'язаний з аналізом проблем генезису, походження та розвитку наукового знання, що дає можливість говорити про методологію наукового дослідження, зорієнтовану на пошук нового знання. Статичний аспект методології зорієнтований на вивчення та аналіз результатів отриманого знання, його форм та структур. У даному випадку говорять про методологію існуючого знання, як результат попереднього дослідження³.

М. І. Козюбра звертав увагу на багаторівневий характер методології, аналізуючи філософську методологію, як методологію вищого рівня узагальнення, яка складає світоглядну основу всієї наукової діяльності та конкретні (спеціальні, приватні) рівні методологічного осмислення даних науки та практики, що являє собою систему дослідницьких принципів та методів спеціальних наук, а також вчення про цю систему⁴.

П. М. Рабінович характеризує методологію юридичної науки, підкреслює, що це система філософсько-світоглядних підходів (матеріалістичний, ідеалістичний, діалектичний, метафізичний), методів (загальнонаукових, групових та спеціальних) та засобів науково-юридичного дослідження (емпіричні та теоретичні), а також вчення про їх використання в пізнанні право-державних закономірностей⁵.

Результат наукової і практичної діяльності значною мірою залежить як від суб'єкта та об'єкта пізнавальної діяльності, так і від методологічного інструментарія її здійснення.

Методологічною основою загальнотеоретичного дослідження правового регулювання є загальні теоретичні принципи наукового пізнання, дослідницькі підходи, система методів, способів.

У цьому контексті гостро постає проблема аналізу принципів наукового пізнання та дослідницьких підходів, за допомогою яких поглиблюються уявлення щодо концептуальних засад теорії правового регулювання.

Пізнання тих чи інших категорій здійснюється з використанням певної сукупності ідей та вимог, що мають науковий характер та характеризуються як принципи наукового пізнання.

В енциклопедичній літературі зазначається, що принцип у перекладі з латинської мови означає начало, основа. Принципи характеризуються, по-перше, як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації; по-друге, вони є внутрішнім переконанням людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності⁶.

З метою усебічного аналізу, визначення сутності та функціонального призначення таких категорій як правове регулювання та правовий вплив використовується система принципів. Зокрема, важливе значення в процесі аналізу зазначених категорій відводиться принципу усебічності. Він забезпечує різноаспектність у дослідженні правового регулювання та правового впливу, надає можливість охарактеризувати зазначені категорії не як окремо взяті, а у взаємозв'язку з іншими категоріями, явищами та процесами.

Із принципом усебічності тісно пов'язаний принцип обґрунтованості. Правове регулювання суспільних відносин обумовлено цілим рядом факторів, що мають об'єктивний характер, а саме: поява тих відносин, які потребують регулятивного впливу; стимулювання та розвиток нових відносин тощо.

Принцип конкретності передбачає, що аналіз правового регулювання та правового впливу повинен здійснюватись через його складові, з урахуванням економічних та соціально-політичних умов, в яких вони функціонують та реалізуються.

Грунтуючись на принципі комплексності, категорії правового регулювання та правового впливу характеризуються не лише юридичною наукою, а і з точки зору таких наук як філософія, соціологія, герменевтика тощо, що надає можливість вибрати єдині підходи щодо розуміння зазначених категорій та охарактеризувати їх як у статичності, так і в динаміці, як з точки зору їх виникнення, так і розвитку, враховуючи ті цілі, які вони перед собою ставлять та функції, які вони виконують.

Принцип органічного поєднання теорії та практики передбачає вивчення на теоретичному рівні правового регулювання та правового впливу на основі існуючого наукового доробку та практичного досвіду, осмислення зазначених категорій на емпіричному рівні, аналіз та синтез емпіричних знань, узагальнення тих відносин, які між ними виникають.

Поряд із принципами наукового пізнання важливе місце в методології наукового дослідження відводиться методологічним підходам.

В енциклопедичній та юридичній літературі зазначається, що методологічний підхід – це сукупність знань про процес наукового дослідження⁷; побудовану на гранично загальних (філософських) категоріях світоглядну аксіоматичну ідею (засаду), яка постулює загальну стратегію дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження⁸.

Філософсько-світоглядні підходи формують наукову позицію дослідника, забезпечують ґрунтовну оцінку відповідних явищ та процесів, спрямованість дослідження на отримання певного результату. Основні пізнавальні категорії філософії права такі як конкретне і абстрактне, явище та сутність, зміст та форма, структура та елементи, окреме та загальне тощо, дають змогу всебічно охарактеризувати правове регулювання та правовий вплив та дійти науково обґрунтованих висновків щодо розуміння їх змісту та сутності.

В юридичній літературі тривалий період часу існувала думка щодо необхідності підпорядкування особистості системі відносин, що склалися в суспільстві. Тим самим методологічними передумовами були засади біхевіоризму, що базувався на принципах філософії позитивізму, зорієнтовані винятково на експериментальні дослідження, де людина розглядалася виключно як біосоціальна істота, їй відводилась роль пасивного, а не творчого суб'єкта, їй була властива своєрідна вербальна, емоційна реакція на вплив зовнішнього середовища. Відчуження мало місце і у сфері права, оскільки правові цінності в більшій мірі сприймалися як заборони, розглядалися не як продукт особистої творчості, а щось безлике, яке має відношення виключно до функціонування та структури суспільства та держави⁹.

Натомість дедалі більше авторів вважають за доцільне використання персонального (антропологічного) підходу. Даний підхід сприяє з'ясуванню змісту правового регулювання з огляду на необхідність закріплення в праві прав та свобод людини, її інтересів та потреб, вона повинна стати основним системоутворюючим елементом суспільства, як певної цілісності та його окремих структурних елементів.

Поряд із антропологічним підходом, який пов'язаний із сутністю та діяльністю людини важливе місце відводиться феноменологічному підходу.

С. В. Бобровник зазначає, що феноменологія вивчає соціальний світ за допомогою певних форм його пізнання, які створюються та існують у межах людської свідомості. Усі соціальні явища визначаються як феномени. Залежно від сфери походження феноменів формується методологія їх пізнання. Феноменологія від трансцендентального суб'єктивізму (сформована за допомогою методу редукції через свідомість суб'єкта об'єктивна реальність) поступово перейшла до пізнання людського буття у навколишньому світі шляхом визнання інтерсуб'єктивізму (наявності свідомості та діяльності іншого) та необхідності комунікативного зв'язку між суб'єктами¹⁰.

Интерсуб'єктивність є новим, у методологічному аспекті, підходом до формування права. Принцип інтерсуб'єктивності означає, що сутність права не розчиняється у свідомості суб'єкта чи в зовнішньому соціальному світі, а розкривається у взаємодії (комунікації) суб'єктів. У даному підході ідея природного права відроджується у нових соціальних умовах глобалізації та співіснування різних культур. У межах даного неклассичного праворозуміння відбувається перехід від концепції моносуб'єкта (індивіда чи суспільства) до концепції полісуб'єкта, що знаходить вияв у дискурсі (обміні аргументами між різними суб'єктами з метою досягнення порозуміння між ними), та визнання мови як реальності, завдяки якій право дане людині і виявляється через можливі комунікації та дискурс як спосіб обґрунтування правових норм і принципів. У даному підході враховується внутрішній досвід учасника правового спілкування, а право розглядається не як чужа для людини сила, а як спосіб її буття¹¹.

На нашу думку, феноменологічний підхід, враховуючи його комунікативний аспект (спілкування через соціально сформовані та зафіксовані в даному суспільстві знакові системи), надасть можливість охарактеризувати правове регулювання як міжгалузевий правовий феномен, заснований на правових ідеях наукової юридичної думки.

Застосування логічного підходу в дослідженні правового регулювання та правового впливу дає можливість з'ясувати внутрішню будову механізмів правового регулювання та правового впливу та їх взаємодію з іншими системами, що існують у правовому полі.

На сьогоднішній день актуалізується застосування у юриспруденції цивілізаційного підходу, що надасть можливість використати досягнення різноманітних правових систем сучасності, знайти їх спільні та відмінні риси, забезпечити можливості використання позитивних рис одних систем для найбільш оптимального функціонування інших систем.

Важливе значення у процесі аналізу правового регулювання та механізму його забезпечення має системний підхід. Аналіз зазначених категорій з точки зору системи ґрунтується на системних параметрах, серед яких виділяють стабільність системи, тобто здатність її структурних елементів зберігати власну структуру в процесі змін у самій системі; автономність системи, тобто можливість системи зберігати свою цілісність в процесі змін, які відбуваються з її структурними елементами.

Системний підхід – це такий аспект дослідження, що передбачає аналіз об'єкта як складного, багатогранного, різноякісного явища, що складається з елементів, зв'язки між якими утворюють відносно незмінну структуру і забезпечують його цілісність. Разом з тим для системного підходу характерною є певна суперечливість, з одного боку, зрозуміти ціле можна проаналізувавши його складові частини, а останні – з точки зору цілого, а з іншого боку, неможливо зрозуміти ціле в достатній мірі навіть за допомогою найдосконалішого аналізу частин та їх взаємодії. Розв'язання цього парадоксу – необхідність аналізу частини як самостійної одиниці, тобто як інтегративної частини цілого і, обов'язково, у контексті аналізу самого цілого¹².

У новітніх публікаціях з проблем методології вітчизняної правової науки пропонується застосовувати системно-інформаційний підхід. У межах даного підходу поєднуються елементи речово-матеріальної моделі світу, яку характеризує діалектика та інформаційно-комунікативної моделі світу, на якій ґрунтується синергетика. Синергетична методологія є продовженням системного підходу та зорієнтована на динамічність, процесуальність, інтегрованість¹³.

Слід зазначити, що синергетика зорієнтована на вивчення соціальних комунікацій, у центрі яких – пізнання природи та сутності людини і створених нею соціальних інститутів¹⁴.

Заслуговує на увагу і кібернетичний підхід. За допомогою даного підходу, в основі якого покладено теорію соціального управління та інформаційних відносин, аналізується поняття правового регулювання та його механізм, як цілісна, впорядкована система елементів, узгоджених між собою, що мають відповідні функціональні якості, які несуть певну інформаційну спрямованість тощо.

З точки зору кібернетики, управління – це будь-який цілеспрямований вплив однієї відносно самостійної системи на іншу з метою викликати ті чи інші зміни в процесах, що відбуваються в системі, яка управляється¹⁵. Даний підхід є конструктивним, оскільки управління спрямоване як на упорядкування системи із середини, підвищення її функціональних якостей, зв'язків між її елементами, так і приведення її у відповідність до закономірностей об'єктивної реальності.

Таким чином, сучасна юридична наука використовує органічну систему принципів та підходів, плюралізм яких надає можливість розкрити сутність, природу, функціональні можливості такої важливої категорії теорії держави і права як правове регулювання.

¹ Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): Навч. Посіб. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 495 с.; Керимов Д. А. Методологія права. Предмет, функції, проблеми філософії права. – М., 2003; Лукич Р. Методологія права. – М., 1981; Тарасов Н. Н. Метод и методологический поход в правоведении (попытка проблемного анализа) // Правоведение. – 2002. – № 1. – С. 159–173.

² Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – С. 25 (584 с.)

³ Рузавін Г. И. Методология научного познания: Учеб. пособие для вузов / Г. И. Рузавин. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2005. – С. 7-8. (287 с.)

⁴ Козюбра Н. И. Понятие и структура методологии юридической науки // Методологические проблемы юридической науки: Сборник научных трудов / АН УССР. Ин-т государства и права; Отв. Ред. Н. И. Козюбра. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 7.(136 с.)

⁵ Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. – Вид 10-е, доповн. – Львів: Край, 2008. – С. 215. (224 с.)

⁶ Волошин Ю. О. Принцип // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редколю) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», Т. 5. – 2003. – С. 110-111. (736 с.).

⁷ Бобровник С. В. Компромiс i конфлікт: методологічні підходи до дослідження // Правова держава. Вип. 20. – К.: Ін-т держави i права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С. 111. (С. 110-117).

⁸ Рабiнович П. М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології // Проблеми філософії права. – Т. 1. – Київ-Чернівці: Рута, 2003. – С. 24. (С. 22-25).

⁹ Мірошниченко М. Системно-інформаційний підхід у дослідженні правової системи // Право України. – 2006. – № 8. – С. 35-36. (С. 35-38).

¹⁰ Бобровник С. В. Компромiс i конфлікт: методологічні підходи до дослідження // Правова держава. Вип. 20. – К.: Ін-т держави i права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С. 115-116. (С. 110-117).

¹¹ Правова система України: історія, стан та перспективи розвитку: у 5 т. – Х.: Право, Т.1.: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування i розвитку правової системи України / За заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – 2008. – С. 54. (728 с.).

¹² Онiщенко Н. М. Система. // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 950-951. (1232 с.).

¹³ Мірошниченко М. Системно-інформаційний підхід у дослідженні правової системи // Право України. – 2006. – № 8. – С. 37. (С. 35-38).

¹⁴ Бобровник С. В. Компромiс i конфлікт: методологічні підходи до дослідження // Правова держава. Вип. 20. – К.: Ін-т держави i права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С. 116. (С. 110-117).

¹⁵ Тихонравов Ю. В. Основы философии права. Учебное пособие. – М.: Вестник, 1997. – С. 160. (608 с.).

Резюме

Стаття посвячена розробке основних методологічних підходів i принципів научного дослідження одної з значимих категорій юридическої науки – правовому регулюванню.

Summary

In the article have been analysed methodological principals and approachs of law regulate.

Отримано 14.07.2009

С. В. БЕРЕЗА

Світлана Василівна Берега, заступник завідувача Центру правових досліджень гендерної політики Інституту держави i права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРАВОВИЙ ВСЕОБУЧ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Проблеми, пов'язані з правовим вихованням, правовим всеобучем, правовою свідомістю, правовою культурою лишаються актуальними в усі часи в розвинутих демократичних суспільствах. Слід зазначити, що на жаль, увага до них була різною в різних темпорально-просторових вимірах, навіть в рамках функціонування вітчизняної правової системи. В радянські часи цією проблемою чинно опікувалися представники відділу теорії держави i права Інституту держави i права ім. В. М. Корецького НАН України: М. Козюбра, Н. Бура, Є. Бурлай, В. Забігайло, А. Заєць, В. Зенін, В. Оксамитний

© С. В. Берега, 2009